

ΤΟ ΠΡΟΒΛΗΜΑ ΤΗΣ ΕΞΕΛΙΞΗΣ ΤΟΥ ΑΡΧΑΙΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΎΩΣ ΤΑ ΝΕΑ ΕΛΛΗΝΙΚΑ

Ένα από τὰ πιὸ περίπλοκα φωνητικὰ προβλήματα τῆς νέας ἑλληνικῆς (NE), κοινῆς (KNE) καὶ διαλέκτων, εἶναι, ὅπως εἶναι γνωστό, ἡ ἱστορία τῶν φθόγγων ποὺ ἀντιπροσωπεύουν στὰ NE τὸ ἀρχαῖο ἑλληνικὸ (AE) *v*. Ἡ διαμόρφωση τῆς KNE καὶ τῶν διαλέκτων παρουσιάζει ἀρχαϊσμούς καὶ ἀλληλεπιδράσεις διαλέκτων καὶ κοινῆς γλώσσας ἀπὸ τὰ ἑλληνιστικὰ χρόνια ὡς σήμερα. Ἔτσι, γιὰ τὸ πρόβλημα ποὺ θὰ μᾶς ἀπασχολήσῃ, ἡ KNE παρουσιάζει τὴ γνωστὴ ἐξέλιξη *v > i*, ἀλλὰ μαζὶ καὶ παραδείγματα ὅπου *v = u* (π.χ. *τούφα, φούσκα*), ἐνῶ στὶς διαλέκτους τὰ πράγματα εἶναι πιὸ συγκεχυμένα, γιὰτὶ βρίσκουμε τρεῖς ἢ τέσσερες ἀντιπροσώπους τοῦ ἀρχαίου *v* : *i, u, ju* καὶ *ü*. Ἐπειδὴ πάλι ἀπὸ τὸν 2ο ὡς τὸν 9ο αἰ. μ.Χ. οἱ τύχες τοῦ *v* ἦταν ἐνωμένες μὲ τὶς τύχες τοῦ *oi*, ἔχομε συχνὰ κοινὲς ἐξελίξεις (στὴν KNE *oi > i*) καὶ ἀλληλεπιδράσεις. Βασικὴ τέλος δυσκολία εἶναι ἡ ἑλλιπῆς μελέτη καὶ κωδικοποίηση τῶν NE διαλέκτων καὶ ἡ ἀγνοία στὴν ὁποία βρισκόμαστε ἀπὸ ἔλλειψη πηγῶν γιὰ τὴ δημιουργία τους.

Οἱ NE διάλεκτοι ποὺ παρουσιάζουν κυρίως τὴν ποικιλία αὐτὴ εἶναι ἡ τσακωνικὴ (ἐξέλιξη τῆς ἀρχαίας λακωνικῆς μὲ ἐπιδράσεις τῆς Κοινῆς καὶ ἀργότερα ἄλλων διαλέκτων) καὶ ἡ ὁμάδα τῆς «μικρῆς περιφέρειας»: αἰγινήτικα, μεγαρική, παλιὰ ἀθηναϊκὴ, Ν. Εὐβοίας καὶ λιγότερο Μάνης (στὶς ἄλλες διαλέκτους σποραδικά). Σ' αὐτὲς βρίσκουμε κυρίως τὴν ἀντίθεση *v = ou* καὶ *v = ju* (ἐπίσης *v = i* ἀπὸ ἐπίδραση τῆς KNE). Ποῦ ὀφείλεται τὸ διαφορετικὸ αὐτὸ ἀποτέλεσμα στὴν ἐξέλιξη τοῦ ἴδιου φθόγγου (ἀρχαῖο *v*) ;

Τὸ πρόβλημα αὐτὸ (σὲ εὐρύτερο ἢ στενότερο πλαίσιο) ἀπασχόλησε ἀπὸ πολλὰ χρόνια τοὺς γλωσσολόγους. Μὲ τὴ λύση του ἀσχολήθηκε τελευταῖα σὲ μιὰ ἐργασία του καὶ ὁ G. P. Shipp¹, ποὺ θὰ μᾶς δώσῃ τὴν εὐκαιρία νὰ διατυπώσωμε παρακάτω μερικὲς σκέψεις πάνω στὴ θέση καὶ τὴ λύση τοῦ προβλήματος. Ἀπὸ ποῦ προέρχεται τὸ *ju*; Ὁ Shipp προβλέπει δυὸ δυνατότητες: α) ὅτι τὸ *ju* ἀντικαθιστᾷ τὸ *v* κάτω ἀπὸ ὀρισμένες συνθήκες, β) ὅτι προέρχεται ἀπὸ τὸ *ü*.

1. G. P. Shipp, IOY=Υ in Modern Greek, Glotta 43 (1965) 302 ζέ.

Πρὶν δοῦμε σὲ ποῖο συμπέρασμα καταλήγει, θὰ κάνουμε μιὰ σύντομη ἀνασκόπηση τῶν κυριότερων ἀπόψεων ποῦ διατυπώθηκαν γιὰ τὸ πρόβλημα.

1. Ἡ σημαντικότερη (ἀναφέρεται σὲ ξένα καὶ δικὰ μας ἐγχειρίδια καὶ μελέτες) εἶναι τοῦ Χατζιδάκι. Μιλώντας γενικὰ στὴν *Einleitung in die neugr. Grammatik*, 1892 (σ. 104-5) γιὰ τὴν ἐξέλιξη τοῦ *v*, λέει ὅτι στίς περισσότερες περιπτώσεις λέξεων καὶ τύπων, ὅπου βρισκόταν προηγουμένως, τὸ *v* προφέρεται ὡς *i*, σὲ πολὺ λιγότερες ὡς *u*, ἀν σκεφτοῦμε μάλιστα ὅτι ὅλα τὰ φωνήεντα παρουσιάζουν τὴν ἴδια ἐξέλιξη σὲ *u* πάντα κάτω ἀπὸ τίς ἴδιες συνθήκες, δηλ. ὅταν εἶναι ἄτονα ἢ βρισκονται δίπλα σὲ χειλικὰ ἢ λαρυγγικὰ (σπάνια οὐρανικὰ *ɣ̆*, *ξ̆*) καὶ ὅταν προέρχεται ἀπὸ ἀφομοίωση, ἀνάπτυξη μετὰ συμφώνων ἢ ἀναλογία. Πιστεύει ὅμως (Γλωσσολογικαὶ Μελέται, Α', 1901) ὅτι ἡ σημερινὴ προφορά τοῦ *v* ὡς *u* ἢ *ju* στὴν τσακωνικὴ ἀντιπροσωπεύει μιὰ διαφορὰ ποῦ ὑπῆρχε ἤδη στὴ λακωνικὴ. Οἱ Λάκωνες, ὅπως καὶ οἱ Βοιωτοὶ (βλ. «γλωσσες» καὶ ἐπιγραφές, ὅπως καὶ τῆς Παμφυλίας, Κύπρου καὶ τῆς ἴδιας τῆς Λακωνίας), «μετὰ τὰ χειλικὰ καὶ οὐρανικὰ ἐξεφώνουν αὐτὸ ὡς *u*, μετὰ τὰ ὀδοντικὰ δέ, μετὰ τὰ ὑγρά *λ*, *ρ*, μετὰ τὸ *ν*, *σ*, *ζ* καὶ ἐν ἀρχῇ λέξεως ὡς *ju*» (Γλωσσολογικαὶ Μελέται, Α', σ. 550). Ἔτσι ἡ τσακωνικὴ παρουσιάζει ἐδῶ μιὰ χαρακτηριστικὴ διαφορὰ, ποῦ τὴν ξεχωρίζει ἀπὸ τίς ἄλλες διαλέκτους τῆς ΝΕ. «Ἡ διπλῆ αὐτὴ διάθεσις τοῦ *Υ* φαίνεται ἀλλοτρία τῶν ἄλλων διαλέκτων καὶ ἰδιωμάτων τῆς νεωτέρας ἑλληνικῆς. Διότι τὰ πλεῖστα τούτων ἔχουσι τὸν φθόγγον *i* ἀντὶ τοῦ ἀρχαίου *v*, ἄλλα δὲ οἷον τὸ Αἰγινητικόν, Μεγαρικόν, Ἀθηναϊκόν, Κυμαῖον τὸν φθόγγον *jou* κτλ., ἀλλὰ τὰ γειτονεύοντα σύμφωνα οὐδέποτε οὐδαμοῦ ἐπιδρῶσιν ἐπὶ τὸ *Υ* οὕτω διττῶς . . . Δῆλον ἄρα ὅτι τὸ *Υ* ἐν τῇ Τσακωνικῇ διαλέκτῳ διασπῶζον ἀδιακόπως τὴν ἀρχαίαν αὐτοῦ προφορὰν ὡς *u* καὶ *ju* οὐδέποτε συνέπεσε τῷ ἐκ τοῦ *οι* προελθόντι ἀπλῶ φωνήεντι *ü*, ὅθεν *i*, ὅπως ἀποδεδειγμένως ἐγένετο ἐν ταῖς λοιπαῖς Ἑλληνικαῖς διαλέκτοις, ἀλλ' ὅτι ἐν τῇ Τσακωνικῇ τὸ μὲν *οι* ἐτράπη εἰς ἀπλοῦν φθόγγον *ü* - *i*, τὸ δὲ *Υ* διετήρησε τὴν ἀρχαίαν αὐτοῦ προφορὰν» (σ. 556-7).

Γιὰ τὴ χρονολόγησι τοῦ φαινομένου ὁ Χατζιδάκις γράφει τὰ ἐξῆς: «Προϋποτιθέμενος ἄρα ὅτι ἡ ἐξίσωσις τῶν μακρῶν καὶ βραχέων φωνήεντων ἐγένετο ἐν τῇ Λακωνικῇ διαλέκτῳ περὶ τοὺς αὐτοὺς περίπου χρόνους καθ' οὓς καὶ ἐν τῇ συνήθει Ἑλληνικῇ, διατεινόμεθα οὐ μόνον ὅτι ἡ τροπὴ τοῦ *ω* εἰς *u* ἐτελέσθη ἐν τῇ διαλέκτῳ τῶν Λακῶνων, ἀλλὰ καὶ ὅτι ἐπειδὴ τὸ νεώτερον τοῦτο, τὸ ἐκ τοῦ *ω* προελθὸν *u*, δὲν διεσχίσθη εἰς *u* καὶ *ju* ὁμοίως τῷ ἐκ τοῦ ἀρχαίου *Υ*, προφανῶς ἡ διάσχισις τῆς προ-

φορᾶς τοῦ Υ̅ ὡς *u* καὶ *ju* εἶναι παλαιότερα τῆς ἐμφανίσεως τοῦ νέου τούτου *u* ἢ τοῦ παλαιότερου τοῦ β' ἢ γ' μ.Χ. αἰῶνος, ἀνήκει ἄρα τῇ Λακωνικῇ, οὐχὶ τῇ Τσακωνικῇ διαλέκτῳ. Οὐδ' ἐν ταῖς Λατινικαῖς λέξεσι συνέβη ἢ διάσπασις τοῦ *u* εἰς *u* καὶ *ju*, δῆλον ἄρα ὅτι καὶ αὐταὶ εἰσῆλθον εἰς τὴν Λακωνικὴν - Τσακωνικὴν πολὺ βραδύτερον τῆς διασπάσεως τοῦ ἀρχαίου Υ̅ εἰς *u* καὶ *ju*) (σ. 561). Καὶ συμπεραίνει: «Κατὰ ταῦτα ἴσως ἢ προφορὰ αὕτη τοῦ Υ̅ ὡς *u* καὶ ὡς *ju* ἦν μὲν ἴδια πάντων τῶν Δωρικῶν φύλων ἀπὸ χρόνων ἀρχαιοτάτων, παρεστάθη δ' ὁμοῦ μόνον ἐν Βοιωτίᾳ. . . . Οἱ Λάκωνες δὲν ἐφρόντισαν νὰ παραστήσωσιν ἀκριβῶς ἐν ταῖς ἐπιγραφαῖς τὴν προφορὰν ταύτην, ἀλλ' ἐξηκολούθουν γράφοντες Υ̅, εἰ καὶ ὡς ὑπὸ τοῦ Ἑσυχίου ἀποδείκνυται οὐχὶ ἢ ἀλλὰ τοῦλάχιστον *u* ἐξεφώνουν. Πρόδηλον δ' εἶναι ὅτι οἱ παραμελοῦντες νὰ δηλώσωσι τὴν μεγάλην διαφορὰν τοῦ παρ' αὐτοῖς Υ̅, ἐκφωνομένου ὡς *u* ἀπὸ τοῦ συνήθους Υ̅, ἢ, ἐκεῖνοι ἠδύναντο κάλλιστα νὰ παραμελήσωσι καὶ τῆς μικροτέρας διαφορᾶς *u* καὶ *ju*».

2. Ὁ Thumb στὸ βιβλίον του *Die griechische Sprache im Zeitalter des Hellenismus*, 1901, σ. 85, γράφει τὰ ἐξῆς: «Τὸ NE *ou* στὴ θέσιν τοῦ ἀρχαίου *u* εἶναι στίς περισσότερες περιπτώσεις κάτι τελείως δευτερεῖον, ὅπως ἔχει δείξει ὁ Χατζιδάκις πρὸ πολλοῦ. Ἀκόμη καὶ ἐκεῖ, ὅπου ὁ μελετητῆς αὐτὸς κλίνει νὰ παραδεχθῇ τὴ διατήρησιν μιᾶς ἀρχαίας διαλεκτικῆς προφορᾶς (σημ.: ὅπου ὑπάρχει *ou* (*ju*) ἀντὶ *u* στίς διαλέκτους Ἀθηῶν, Μεγάρων, Αἴγινας, Κ. Ἰταλίας, Κύπρου. Ἡ τσακωνικὴ στέκει μόνη τῆς καὶ δείχνει ἐδῶ ἓνα γνήσιο ἀρχαιομό), ἔχουν ἀποδείξει νεώτερες ἔρευνες, ὅτι στίς ἀρχαιότερες περιπτώσεις τοῦ *ou* ἀντὶ *u*, πρὸ ὅπως π.χ. *χρουσός* ἀντὶ *χουσός* φθάνουν ὡς τὴν Κοινῇ, πρόκειται γιὰ ἰδιότυπες ἐξελίξεις μέσα στὴν Κοινῇ (Hatz. Einl. 104 κέ., Thumb IF II 104 κέ., Dieterich Sporad. 23 κέ.). Μιὰ ἄμεση σχέση, μὲ τίς ἀρχαῖες διαλέκτους εἶναι πιθανὴ μόνον γιὰ ἓνα μέρος τῶν περιπτώσεων, ἐπειδὴ τὰ ἀντίστοιχα τεκμήρια (ὅπως *οὔπερ* = *ὑπέρ*, *σοῦ* = *σύ*) μᾶς προμηθεύουν ὅχι οἱ ἀρχαῖες διαλεκτικὲς περιοχές, ἀλλὰ ἡ Μ. Ἀσία καὶ ἡ Αἴγυπτος». Καὶ πρὸ κάτω (σ. 150): «Ἐπίσης ἡ ἀπώλεια τῆς χειλικῆς ἄρθρωσης τοῦ *u* παρουσιάστηκε ὅπως εἶδαμε (βλ. σ. 142, . . . φρυγικὴ ἢ μικρασιατικὴ φωνητικὴ μεταβολὴ τοῦ *u/ü > i* πιθανῇ) πιθανῶς κάτω ἀπὸ τὴν ἐπίδρασιν ἐνὸς ξένου φωνητικοῦ συστήματος καὶ διαδόθηκε ἀπὸ ἐκεῖ πρὸς τὰ ἔξω, ὅχι χωρὶς ἀντίστασιν, ὅπως δείχνει ἢ μακρὰ διατήρησιν τῆς ἀρχαίας προφορᾶς καὶ ἢ ἀντίδρασιν μιᾶς ἐξέλιξης τοῦ *ü* σὲ *u/ju* σὲ μερικῆς NE διαλέκτους» (πρβ. Thumb, *Indogermanische Forschungen VIII* [1898] 195). Τὸ πρόβλημα ἐξετάζεται εἰδικότερα παρακάτω καὶ ἀναζητοῦνται οἱ αἰτίαι του (σ. 194-6. Παραθέτω

μετάφραση, πού παρουσιάζει, ὅπως θὰ δοῦμε, παραπλήσιες ιδέες μὲ τὶς γνώμες τοῦ Shipp, ὁ ὁποῖος ὁμῶς δὲν τὸν ἀναφέρει): «Ἡ ὕπαρξις τοῦ *u* ὅπως ἐπίσης τοῦ *ju* ἔχει ἀποδειχθῆ ἑπαρκῶς, μὲ «γλώσσες» καὶ ἐπιγραφές, γιὰ τὴ Λακωνία, Βοιωτία, Παμφυλία καὶ Κύπρο καὶ εἶναι τελείως φυσικὸ ὅτι ἡ Κοινὴ αὐτῶν τῶν χωρῶν παρέλαβε τὴν ἴδια προφορά, ὅτι μάλιστα τὴν ἐξάπλωσε τυχὸν σὲ γειτονικὰς περιοχάς. Ἐάν συναντοῦμε λοιπὸν στὴν Αἴγυπτο καὶ στὴν ἐξελληνισμένη Μ. Ἀσία κάποτε *ou* ἀντὶ *v(i)*, αὐτὸ ἐξηγεῖται ἀπὸ τὴν ἀνάμειξη τῶν διαφορῶν ἑλληνικῶν στοιχείων πού συναντήθησαν ἐκεῖ. Ἐπίσης τὸ γεγονός, ὅτι ἐκεῖ τὸ *u* εἶναι σπανιότερο ἀπὸ τὸ *i*, βρῖσκει τὴν ἀπλούστατη ἐξήγησή του στὸ ὅτι ἀκριβῶς ἡ προφορὰ τῆς πλειονότητος τῶν ἐγκαταστημένων ἐκεῖ ἦταν *ü*. Ἡ προφορὰ τοῦ *v* ὑπῆρξε συνεπῶς κατὰ τὴν ἐποχὴ τῆς Κοινῆς τουλάχιστο τριπλῆ (*ü, i, u*), πιθανῶς μάλιστα πρὸ πολύμορφη (*ju*)». Ἀπὸ αὐτὲς συναντοῦμε τὶς *i* (ἡ γενικὴ προφορὰ) καὶ *u*. «Ἡ τελευταία δὲν ἔχει παντοῦ τὴν ἴδια προέλευση. Στὸ μεγαλύτερο ἀριθμὸ τῶν διαλέκτων, ὅπου τὸ *i* ἀντιπροσωπεύει κανονικὰ τὸ *v*, ὑπάρχει *ou* ἀντὶ *v* εἴτε μὲ τοὺς ἴδιους ὅρους ὅπως τὸ *ou* < *η, ει, ι* εἴτε παρουσιάζεται σὲ μερικὰς μεμονωμένες λέξεις, πού φαίνεται ὅτι προέρχονται ἀπὸ μιὰ διάλεκτο μὲ *u*. Ἀλλὰ ἀκόμη καὶ σ' ἐκεῖνες τὶς διαλέκτους, ὅπου τὸ τονισμένο *ou* ἀντιστοιχεῖ σ' ἓνα ἀρχαιότερο *v*, πρέπει νὰ ἀναχθῆ σὲ διαφορετικούς ἀρχικὰ φθόγγους. Πρέπει νὰ προϋποθέσωμε παντοῦ ἐκεῖ, ὅπου ἓνα *κ* ἢ *χ* πού προηγεῖται διατηρεῖ τὴν ὑπεριϊκὴ του προφορά, ἓνα ἀρχαιότερο *u* χωρὶς καμιά οὐράνωσι (δηλ. οὔτε *ju* οὔτε *ü*) (τὰ περισσότερα *u=v* τῆς τσακωνικῆς, *Küni* στὴ Βονα). Ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος ὁμῶς ἔχει τὸ *u=v* ἐπίσης μιὰ ἐπίδραση οὐρανωτικὴ. Στὸ ποσοστὸ πού παρουσιάζεται στὰ τσακωνικὰ (πρβ. π.χ. *i dzuradzé* = οἱ Κυριακὲς δίπλα στὸ *dzima* = κύμα κτθ.) πρέπει νὰ ἐξηγηθῆ ἀπὸ ξένη ἐπίδραση. Σ' ὅλες τὶς ἄλλες διαλέκτους φαίνεται αὐτὴ ἡ ἐπίδραση νὰ ἀποτελῆ κανόνα (π.χ. στὴ Βονα *cüri, jumü* = γυμνός κ.θ.). Ἀμέσως μετὰ τὰ τσακωνικὰ δείχνει συχνότερα αὐτὸ τὸ *u* ἢ διαλεκτικὴ ομάδα Ἀθηνῶν – Αἴγινας – Μεγάρων – Κύμης (Εὐβοίας), ἀλλὰ πάλι μόνο μὲ οὐρανωτικὴ ἐπίδραση, ὅπως παρατήρησα τουλάχιστο στὴν Αἴγινα καὶ Ἀθήνα: πρβ. τὸ *tsouklos* = κύκλος, *ächiouca* = ἄχυρα κ.θ. Ἡ οὐράνωσι τοῦ *κ* πρὸ τῶν *ε, ι* φαίνεται ὅτι ἐπεκτείνεται πρὸς τὰ πίσω πέρα ἀπὸ τὸν 10ο αἰ. καὶ ἐξίσου ἀρχαία θὰ ἔπρεπε νὰ εἶναι καὶ ἡ ἰδιαιτέρη προφορὰ τοῦ *v*, πού τὴν καθόρισε. Ἡ προφορὰ *ju*, πού πρέπει νὰ θεωρηθῆ ἢ ἀμέσως ἐπόμενη βάση, μπορεῖ συνεπῶς νὰ ἀναχθῆ ὡς τὴν ἐποχὴ τῆς Κοινῆς. Ἐάν ἐξελεγχθῆμε πρῶτα ἀπὸ τὸ *ü* ἢ ἄν ὑπῆρχε ἤδη ὑπὸ ὀρισμένη μορφή ἀπὸ παλιὰ δίπλα σ' ἐκείνη, δὲν εἶναι δυνατὸ πρὸς τὸ παρὸν νὰ ἀποδειχθῆ. Γιὰ τὴν ὑπόθεσις ἐνός

ἀρχικοῦ *ü* καὶ ἐνὸς δευτερεύοντος *ju* θὰ μποροῦσε νὰ ἀναφερθῆ ὅτι ἡ δίφθογγος *oi*, πού οἱ NE «*u*- διάλεκτοι» τῆ μεταχειρίζονται ὅπως τὸ ἀρχαῖο *v*, θὰ ἔπρεπε νὰ περάσῃ πρῶτα τὸ στάδιο *ü*. Ἀλλὰ τὸ συμπέρασμα αὐτὸ δὲν εἶναι ἀπόλυτα ἀναγκαῖο γιὰ τὸ λόγο ὅτι τὰ AE *v* καὶ *oi* καὶ στὰ NE δὲν παρουσιάζουν ἀπόλυτα ὅμοια μεταχείριση. Ἔτσι λέγεται π.χ. στὴν τσακωνικὴ ὄχι *u* ἀλλὰ *ju* (*xjüre*) ἢ *i* (*nidzi* = (ἐ)νοῖκι(ον)), στὴν Κύμη κοντὰ στὸ Κούμη ἀπεναντίας τσουλία (ὅπως στὴν Αἴγινα). Τὸ συμπέρασμα τοῦ Thumb εἶναι: «Καμιὰ NE διάλεκτος – οὔτε ἡ ἴδια ἢ τσακωνικὴ – δὲν παρουσιάζει ἀδιατάρακτη ἐξέλιξη. Τὸ *u*, τὸ ὁποῖο πραγματευόμαστε, φίνεται σὰν ἓνα ἀπολιθωμένο κατάλοιπο, πού καλύφθηκε ἀπὸ νεώτερα καὶ ἰσχυρότερα διαλεκτικὰ στρώματα καὶ μόνο τυχαῖα ἔρχεται ἀκόμη στὸ φῶς. Ἐκτὸς ἀπὸ τὴν τσακωνικὴ καὶ τὴν ἀθηναϊκὴ διαλεκτικὴ ομάδα – στὴν Κ. Ἰταλία, ἀλλὰ ἐπίσης στὸν Πόντο καὶ σὲ ἄλλους τόπους – μπορεῖ τὸ *u*=*v* νὰ θεωρηθῆ μόνο ὡς τελείως τυχαῖο φωνητικὸ φαινόμενο. Ὅσο ὅμως αὐτὸ τὸ τελευταῖο δὲν ἐξακριβωθῆ κατὰ τὸ πλῆθος καὶ τὸ εἶδος τῆς παρουσίας του καὶ κατὰ τὴν ἀκριβέστερή του τοπικὴ ἐξάπλωση, τόσο δὲν θὰ μποροῦν νὰ καθοριστοῦν ἀκριβῶς οἱ περιοχὲς ἀπ' ὅπου προῆλθε, νὰ ἐξακριβωθοῦν οἱ βάσεις του στὴν ἀρχαία ἐλληνικὴ γλωσσικὴ πραγματικότητα».

Εἰδικὰ γιὰ τὴ διάλεκτο τῆς Αἴγινας γράφει στὴ μελέτη του «Ἡ ἐν Αἰγίνῃ διάλεκτος» (Ἀθηνᾶ 3 [1891] 106): «Ἡ χρονολογία τῶν γεγονότων φαίνεται σαφῶς. Ὅπως ὁ κ. Χατζιδάκις διαλαμβάνων περὶ τῆς τροπῆς τοῦ λαρυγγικοῦ *χ*(*a*) εἰς οὐρανικὸν πρὸ τοῦ *ou*<*v* (*ἄχjouρα*<*ἄχουρα* . . .) παρετήρησε, τὸ *oi* καὶ *v* πρὶν τραπῶσιν εἰς *ou*, ἦσαν μαλακὰ φωνήεντα, τ.ἔ. *ü* ἢ *i*. Ἡ τροπὴ τοῦ *κ*>*τσ* ἐπίσης συνέβη πρὸς τῆς μεταβολῆς τοῦ *oi* καὶ *v* (ἦτοι *ü*) εἰς *ou*. Λοιπὸν τὸ *ou* ἐκ τοῦ ἀρχαίου *v* εἶναι ἀρκούντως νέον (δηλ. νεώτερον ἢ τὸ *τσ* ἐκ τοῦ *κ*). Ἐπομένως δὲν δύναται νὰ συνάπτηται κατ' εὐθεῖαν πρὸς τὴν ἀρχαίαν προφορὰν τοῦ *v* ὡς *ou* (τοῦλάχιστον δὲν εἶναι δυνατὸν ἐν τῇ διαλέκτῳ τῆς Αἰγίνης καὶ ὅπου βλέπομεν ὅμοια φαινόμενα). Τὸ δὲ νεώτατον γεγονὸς εἶναι ἡ τοῦ *σ* πρὸς τὸ *ς* κίνησις. Λοιπὸν ἡ χρονολογικὴ σειρὰ ἔχει οὕτω:

$$\left. \begin{array}{l} \text{κοι} = \text{koi} \\ \text{κν} = \text{kü} \end{array} \right\} \text{kü} > \text{tsü} > \text{tsu} > \text{τῆu}. \quad (\text{ἴσως μέχρι 9. ἢ 10. αἰ.})$$

Πρβ. καὶ Blanken, Introduction à une étude du dial. grec de Car-gèse, 1947, σ. 65-66, ὅπου ἐπίσης γίνεται λόγος γιὰ οὐράνωσι τῶν *κ*, *χ* προτοῦ τὸ *ü* γίνῃ *ou* στὶς διαλέκτους Μάνης καὶ Καργιέζε (σχετικὰ μ'αὐτὰ ὁ Shipp ἐκφράζει τὴ γνώμη ὅτι εἶναι ἀδύνατο τὸ [*γ*]>[*u*] σ' ὁποιοδήποτε στάδιο). Ὁ Χατζιδάκις βλέπει ἀπώλεια οὐράνωσις τῆς «ἀληθοῦς προφορᾶς» *iu* μετὰ ἀπὸ συριστικὸ (Γλωσσολ. Ἐρευναι, 1934,

σ. 75-6, ὅπου ὁ Shipp ἀντιτάσσει παραδείγματα τοῦ ἴδιου τοῦ Χατζιδάκι, π.χ. *ζιουγός, βούτυρο, τρούπα*). Ὁ Thumb δέχεται λοιπὸν ὅτι *v* καὶ *oi* (= *ü*) ἔγιναν μὲ τοὺς ἴδιους ὄρους *ou* στὰ αἰγινήτικα («τὸ προηγούμενον σύμφωνον, εἰ δυνατόν, κατέστη οὐρανικὸν ἀπὸ λαρυγγικοῦ») καὶ μέσω τῶν Ἀθηναίων, ποὺ δέχτηκαν ἐπίδραση τῆς Πελοποννήσου.

3. Ὁ A. Mirambel (Étude descriptive du parler maniote méridional, 1929, σ. 74 κέ.) ὑποστηρίζει ὅτι «ἡ ἐπίδραση ἐνὸς ἠχηροῦ (*λ, ν, ρ*) μετέβαλε χωρὶς ἀμφιβολία τὸ *i* σὲ *iou* κάτω ἀπὸ ὄρους ποὺ εἶναι δύσκολο νὰ τοὺς καθορίσωμε ἀκριβῶς» καὶ ὅτι οἱ μανιάτικοι τύποι μὲ *jou* εἶναι «κατάλοιπα μιᾶς ἐξέλιξης ποὺ ἀνήκει σ' ἓνα μέρος τῆς NE περιχῆς, ἀλλὰ παρουσιάζεται μετὰ τὴν ἐξέλιξη τοῦ *v* σὲ *i*» ἢ δάνεια.

4. Ὁ Δ. Γεωργακάς (Περὶ τῆς λέξεως *σγουρός* καὶ τῶν συγγενῶν, Ἀθηναῖα 47 [1937] 43-4) γράφει «... καθ' οὗς χρόνους πᾶς φθόγγος *v* (καὶ *oi*) προυφέρετο ὡς *ü* ἥτοι *jou* . . .» καὶ θεωρεῖ τοὺς τύπους μὲ *ou* (π.χ. *τσακωνικὸ γουναίκα, κυπριακὸ γουρτζω*) περιορισμένης ἐκτάσεως.

5. Ὁ H. Pernot (Introduction à l'étude du dialecte tsakonian, 1934, σ. 115) ἀνακεφαλαιώνει ὡς ἐξῆς ὅσα ἐξέθεσε διεξοδικὰ συζητώντας τὴ γνώμη τοῦ Χατζιδάκι: «Θὰ σταματήσω ἐδῶ αὐτὲς τὶς παρατηρήσεις, ποὺ σκοπὸς τους ἦταν νὰ δείξουν ὡς ποῦ σημεῖο τὸ πρόβλημα αὐτὸ εἶναι περίπλοκο. "Ἐνας τύπος ὅπως *Kuváne* δείχνει ἓνα *u* διατηρημένο ἀπὸ τὴν ἀρχαιότητα. "Ὅσα μπορεῖ κανεὶς νὰ ἀναφέρῃ δὲν περνοῦν τὰ 10 καὶ πιθανῶς δὲν τὰ φτάνουν. "Ὅσο ἀφορᾷ τὸ *yu* τὸ πρόβλημα εἶναι πολὺ λιγότερο καθαρό. "Ἄν παραδεχτοῦμε τὴν ἄποψη τοῦ κ. Χατζιδάκι καὶ φέρωμε σὲ ἐνότητα τοὺς τύπους τοῦ εἴδους *vajú, varía, vajú* τὰ ἔχγη αὐτοῦ τοῦ εἴδους θὰ ἦταν ἐπίσης ὀλιγάριθμα . . . Ἀργότερα ἡ *τσακωνικὴ* φαίνεται νὰ πέρασε μιὰ μακριὰ περίοδο ὅπου *ü* καὶ *i* ἔγιναν *u* χωρὶς οὐράνωσι, ὅταν ἐπρόκειτο γιὰ ἓνα χειλικὸ ἢ σὲ μιὰ λέξη ὅπως *Kulika* - κί(λ)λιζ, τύπος ποὺ φαίνεται ἀρχαῖος, καὶ μὲ οὐράνωσι σὲ ἄλλες περιπτώσεις. Αὐτὸ συνδέεται ἀρκετὰ καλὰ μὲ τὸ σύστημα ἄρθρωσης τοῦ πίσω μέρους τῆς στοματικῆς κοιλότητος ποὺ ἀναφέραμε. Μποροῦμε νὰ σκεφτοῦμε ὅτι ἔχομε ἐδῶ μιὰ παλιὰ τάση ποὺ διατηρεῖται ὡς σήμερα, ἂν καὶ παρατηροῦμε ἐπίσης . . . ἓνα ρεῦμα ποὺ φαίνεται ἀκριβῶς ἀντίθετο».

Ἐρχόμεστε τώρα στὴ μελέτη τοῦ κ. Shipp. Ἡ ἔρευνά του γιὰ τὴν προέλευσι τοῦ *ju* πήγασε, ὅπως μᾶς λέει ὁ ἴδιος (σ. 303), ἀπὸ ἓνα κείμενο τοῦ Rohlf's, ὁ ὁποῖος στὴν Historische Grammatik der unterital. Gräzität, 1950 (σ. 36-7), μιλώντας γιὰ τὴν κανονικὴ ἐξέλιξη τοῦ τονισμένου καὶ ἄτονου ἀρχαίου *v* ποὺ γίνεται *i*, κάνει ἀντί-

στοιχα τις ἐξῆς παρατηρήσεις: (α) ὅπου ὑπάρχει *ου* ὀφείλεται σὲ δευτερεύοντα αἴτια (ἐπιρροή χειλικῶν, ἀφομοίωση, ἀνομοίωση), γιὰτὶ ἡ προφορά αὐτὴ εἶναι διαδεδομένη καὶ στὴν Ἑλλάδα. Ὅτι τὸ *ου* αὐτὸ ἀνήκει σὲ νεώτερη ἐποχὴ φαίνεται ἀπὸ τὴν οὐράνωσιν τοῦ προηγούμενου *κ*, π.χ. μποβέζ. *éuri* <*κιοῦριος, ὅπως συναντοῦμε παρόμοιους τύπους σὲ πολλὰς διαλέκτους τῆς Ἑλλάδας (Μύκον. κιοῦριος, Μάνη κτλ.). «Αὐτὸ τὸ *ου* θὰ μπορούσε ἀμειώτερα κανεὶς νὰ σκεφτῆ ὅτι προῆλθε ἀπὸ μιὰ ἀρχαιότερη προφορά, ποὺ ἀναλύθηκε κατὰ κάποιον τρόπο στὰ δύο τῆς στοιχεῖα (*i-u*)», καὶ (β) ὅπου ὑπάρχει *ου* (συχνά, π.χ. μποβέζ. *curiaí*) προέρχεται ἀπὸ *i* καὶ ἀποτελεῖ τὴν ἀσθενῆ βαθμίδα του. Ὅτι τὸ *ου* βασιζέται πάνω σὲ ἓνα οὐρανικὸ φωνῆν, τὸ ἀναγνωρίζει κανεὶς ἀπὸ τὴν οὐράνωσιν τοῦ προηγούμενου συμφώνου. (Πρβ. γιὰ τὰ παραπάνω καὶ St. Kapsomenos, Byz. Zeitschr. 46 [1953] 323 μὲ κάπως διαφορετικὴ διατύπωση).

Ἐξετάζοντας τὸ φαινόμενο σὲ ἓνα πλατύτερον πλαίσιο, διατυπώνει ὁ Shipp τὴν ἐξῆς θεωρίαν (σ. 302): «... ὅπου τὸ ΑΕ *υ* ἀντιπροσωπεύεται στὶς νέες διαλέκτους ἀπὸ *ιου* πρόκειται γιὰ μιὰ διαδικασίαν διασπάσεως τοῦ φθόγγου [*y*] σ' αὐτὰ ποὺ θὰ μπορούσαν νὰ θεωρηθοῦν ὡς τὰ δύο τοῦ στοιχεῖα [*i*] καὶ [*u*]. Αὐτὸ ἔγινε σὲ τύπους τῆς ἐλληνικῆς ποὺ κληρονόμησαν τὴν προφορά [*u*] ἀλλὰ συγκρούστηκαν μὲ τὴν προφορά [*y*] ἄλλων μορφῶν τῆς ἐλληνικῆς, τὴν ἐπίδρασιν τῶν ὁμοίων ὑπέστησαν, ἐνῶ ὑπῆρχε ἀκόμη αὐτὴ ἡ προφορά. Ἡ ἄλλη ἐξήγησις, ὅτι δηλ. τὸ *j* ἀναπτύχθηκε ἀπὸ ἐπένθεσιν, δὲν εἶναι ἐπιτυχής, γιὰτὶ εἶναι ἀδύνατον νὰ ὀρίσῃ κανεὶς τὶς φωνητικὰς συνθῆκας, ποὺ καθορίζουν ἂν παρέμεινε τὸ [*u*] ἢ ἂν ἔγινε [*ju*]. Ὑπάρχουν μάλιστα ἀρκετὰ ἀποδείξεις, ποὺ μελετήθηκαν ἰδίως στὴν τσακωνικὴ, ὅτι οἱ λέξεις ποὺ παρουσιάζουν τὸ φαινόμενο αὐτὸ εἶναι δάνειες. Τὸ γεγονός ὅτι οἱ ἴδιες λέξεις τείνουν πρὸς τὴν ἴδια μεταχείρισιν σὲ περισσότερες ἀπὸ μιὰ διαλέκτους ὑποστηρίζει αὐτὴ τὴν ἄποψιν». Τὸ συμπέρασμα του εἶναι (σ. 307): «... ὅτι τὸ παλιὸ [*y*] χωρίζεται στὰ συστατικά του μέρη [*i*] καὶ [*u*], ὅταν βρισκεται ὡς *ιου* ἢ *ου* μὲ οὐράνωσιν τοῦ προηγούμενου συμφώνου» καὶ «ὅτι αὐτὸ συνέβη, ὅταν μιὰ διάλεκτος ποὺ δὲν εἶχε [*y*] τὸ δανείστηκε ἀπὸ μιὰ μορφὴ τῆς ἐλληνικῆς ποὺ τὸ εἶχε».

Τὸ συμπέρασμα του αὐτὸ τὸ στηρίζει ὁ Shipp πάνω σὲ παράλληλα γλωσσικὰ φαινόμενα ὅπως: λατιν. *qui* = ἑλλ. *κω* (π.χ. *Quidonius* = Κυδώνιος), ρωσικὸν *byuro* γιὰ τὸ *ü* τῆς *bureau*, μεσαιωνικὰ καὶ πρωτογενῆ νέα ἀγγλικὰ *iu*, *ju* ἀπὸ μίμησιν τοῦ γαλλ. [*y*:] (π.χ. *pure*), ἑλλ. δάνεια τῆς ἀρμενικῆς ὅπου *v/oi* > *iu*, *i* (π.χ. *κιοῦρά* > *Kiur/Kir*), ἀρχαῖο βωιωτικὸν *ιου* ἀντὶ ἀρχικὸν ἑλλ. *υ*, ὀσκικὸν *diumpais* < νύμφη,

ἐτρουσκικὸ *purcius* = Φόρκυς, ἢ καὶ ἀντίθετης κατεύθυνσης, π.χ. παλαιὰ ἀρμενικὰ *iü* > νέα ἀρμενικὰ *ü*, παλαιὰ ἄνω γερμανικὴ *iü* > *ü*: δανικὴ *iü* > *y* (παραπέμπει καὶ στὸν Α. Τσοπανάκη, Ἀφιέρωμα Μ. Τριανταφυλλίδη, Ἀθήνα 1960) καὶ κυρίως σὲ μιὰ σύντομη ἐξέταση τῶν ἑλληνικῶν διαλέκτων ποὺ παρουσιάζουν τὸ φαινόμενο (*jou* = *v/oi*). Ἔτσι ἐξακριβώνει τὶς φωνητικὲς συνθῆκες κάτω ἀπὸ τὶς ὁποῖες ἀναπτύσσεται, ὅτι δηλ. τὸ συναντοῦμε μετὰ ἀπὸ ὅλα τὰ σύμφωνα, ἐκτὸς ἀπὸ τὰ χειλικὰ καὶ ἴσως τὰ συριστικὰ (πρβ. Shipp, *Glotta* 37 [1958] 256).

Περὶσσότερο τὸν σταματᾷ ἡ τσακωνικὴ διάλεκτος, γιὰτὶ ἐδῶ διαθέτομε σήμερα ὀρισμένα στοιχεῖα, ποὺ ἦταν ἄγνωστα στοὺς παλαιότερους μελετητὲς καὶ ποὺ, ὅπως πιστεύει, μᾶς βοηθοῦν στὴ λύση τοῦ προβλήματος. Πρόκειται γιὰ τὴν παραλλαγὴ τῆς τσακωνικῆς διαλέκτου ποὺ ἀνακαλύφθηκε στὴν Προποντίδα. Στὴ διάλεκτο αὐτὴ ἡ κανονικὴ ἐξέλιξη τοῦ *v* (ὅπου δὲν εἶναι *i*, π.χ. *πύργε*, *ὔπνε*) εἶναι *u* καὶ ὄχι *ju*, π.χ. *ἄχουρα*, *γουνναίκα*, *κρουφά*, *νοῦτ'α* = *νύκτα*, *μούζα* = *μυῖα*, *μουσίω* < *μυθέω*, *οῦκο* = *λύκος*, *σοῦκο*, *έτου*, *φουσοῦ*, *ψούχα* κτλ. Τὰ τρία παραδείγματα μὲ *jou* (*γιούρε*, *Τζουρακά*, *χιούρε*) βρίσκονται καὶ στὴν πελοποννησιακὴ τσακωνικὴ καὶ τὸ γεγονός ὅτι ἔχουν ὄχι ὀδοντικά ἀλλὰ οὐρανικά πρὶν ἀπὸ τὸ φωνῆεν δείχνει ὅτι εἶναι δάνεια. Ἡ ἀποικία λοιπὸν διατηρεῖ τὴν παλιὰ προφορὰ *v* = *u*, ἐνῶ οἱ πελοποννησιακοὶ τύποι *vjούτα*, *ljούκο* εἶναι νεωτερισμοὶ (ἢ λακωνικὴ δὲν εἶχε ποτὲ *ju*). Κατὰ τὴ διατύπωση τοῦ Shipp: «Υπάρχουν λοιπὸν δυὸ πρικοιλίες τῆς λακωνικῆς σὲ σχέση μὲ τὰ ΑΕ *v* καὶ *oi*. Στὴ μιὰ, πιθανῶς μιὰ νότια πρικοιλία πρὸ ἀντιπροσωπεύεται ἀπὸ τὴν Προποντίδα, ἡ διατήρηση τοῦ λακ. [*u*] εἶναι συνηθισμένη, ἐνῶ [*ju*] βρίσκεται σὲ ὀρισμένες μόνο λέξεις. Στὴν ἄλλη τὸ [*u*] εἶναι σπάνιο, τὸ [*ju*] κοινό. Ἐδῶ ὁ περιορισμὸς σχεδὸν τοῦ [*ju*] σὲ λέξεις ποὺ περιέχουν ἀρχικὰ *v*, ὄχι *ou* ἢ *o/ω*, δὲν μᾶς ἐπιτρέπει νὰ σκεφτοῦμε ὅτι ἔχομε παρεμβολὴ τοῦ *yod* μεταξὺ τοῦ συμφώνου καὶ τοῦ [*u*]. Ἡ μόνη δυνατὴ ἐξήγηση εἶναι ὅτι ὀφείλεται κατὰ κάποιον τρόπο σὲ μιὰ προσπάθεια τῶν ὀμιλητῶν, οὗτους ὁποῖους ὁ φθόγγος ἦταν ξένος, νὰ ἀναπαραγάγουν τὸ φθόγγο [*y*]. Ἡ ἐξέλιξη θὰ ἔγινε ἴσως σὲ μιὰ ἐποχὴ ποὺ ὁ φθόγγος [*y*] ὑπῆρχε ἀκόμη, δηλ. ὄχι ἀργότερα ἀπὸ τὸν 9ο αἰ. Θὰ ἔγινε σὲ ἰθαγενεῖς, ὅπως καὶ σὲ δάνειες λέξεις. Δὲν ὑπάρχει π.χ. λόγος νὰ ὑποθέσῃ κανεὶς ὅτι ἡ διάλεκτος δὲν εἶχε πάντα τὴ λέξη *λύκος*, πρὸ παρουσιάσεται σὲ ἀληθινὰ τσακωνικὸν τύπον στὴν Προποντίδα. Στὴ λέξη *ljούκε* ὅπωςδὴποτε ἔγινε προσπάθεια νὰ ἀποδοθῇ τὸ [*y*] ἄλλων μορφῶν τῆς ἑλληνικῆς. Κάποτε τὸ [*ju*] παρουσιάζεται σὲ λέξεις ποὺ θὰ ἔλεγε κανεὶς ὅτι δὲν εἶχαν ποτὲ ἀντίστοιχες στὴν κοινὴ ἑλληνικὴ».

Τὰ ἀνωτέρω δεδομένα (δηλ. τὸ *ju* παρατηρεῖται ἐκεῖ ὅπου ὑπῆρχε ἀρχαῖο *v*, ὄχι ὅπου ὑπῆρχε *ou*, *o*, *ω* ἢ λατιν. *u*) εἶχαν ἀναγνωριστῆ ἀπὸ τὸν Χατζιδάκι (βλ. ἀνωτ.), ὁ ὁποῖος ἔμωσ τὰ χρησιμοποιεῖ γιὰ νὰ χρονολογήσῃ τὴ διπλὴ μεταχείριση τοῦ *v*, καταλήγοντας στὸ συμπέρασμα ὅτι ἀνήκουν στὸν 2ο ἢ 3ο μ.Χ. αἰ., δηλ. στὴ λακωνικὴ. Τὸ ἐπιχείρημά του εἶναι ὅτι ἡ παρεμβολὴ τοῦ *j* μετὰ τὰ ὀδοντικά πρέπει νὰ εἶχε συμπληρωθῆ πρὶν ἀπὸ τὸ δανεισμὸ λατινικῶν λέξεων, γιὰτὶ ἀλλιῶς θὰ ἔπρεπε νὰ παρατηρῆται καὶ σ' αὐτές. Κατὰ τὸν Shipp οἱ φωνητικὲς συνθῆκες ποῦ δέχεται ὁ Χατζιδάκις γιὰ τὴ διάκριση *u/ju* δὲν ἀποτελοῦν ἀποφασιστικὸ παράγοντα (βλ. *ἄχουρα*, *γουνάικα*, *κουβάνε*, ἀλλὰ *χιούρε*, *χιούρε*, *κίουφου*, *τιούρι*), καὶ ἡ χρονολόγησις τῶν φαινομένων καταρρίπτεται ἀπὸ τὴ διάλεκτο τῆς Προποντίδας καὶ ἀπὸ τσακωνικὲς λέξεις ποῦ δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι ἀρχαῖες. Ἐξἄλλου τὸ *χιούρε* ἀντιτίθεται στὸν κανόνα τοῦ Χατζιδάκι σύμφωνα μὲ τὸν ὁποῖο στὰ τσακων. *oi* > *ü* > *i*.

Ὁ Ἄπ. Κωστάκης στὴ Σύντομη Γραμματικὴ τῆς Τσακωνικῆς Διαλέκτου, 1951, ἀκολουθεῖ τὸν Χατζιδάκι καὶ ἐξηγεῖ τοὺς τύπους τῆς Προποντίδας *νοῦτ'α*, *οῦκο* κτλ. μὲ τὸ ὅτι προῆλθαν ἀπὸ ἀπώλεια τοῦ οὐρανικοῦ στοιχείου καὶ ὡς συνέπεια τῆς διαφορετικῆς μεταχείρισης ἀνάλογα μὲ τὰ προηγούμενα σύμφωνα (πελοποννησιακὰ τσακωνικὰ *μιούτ'α*, *λιούκο*). Ὁ Shipp ἀντιτάσσει σ' αὐτά: α) ὅτι δὲν θὰ χανόταν τὸ *l* στὸ *οῦκο*, ἀν ὑπῆρχε *j*, β) *v* οὐρανικὸ ὑπάρχει στὴν Προποντίδα καὶ δὲν θὰ χανόταν τὸ *j* στὸ *νοῦτ'α*, γ) τὰ *ἄχουρα* - *χιούρε* κτλ.

Στὰ παραπάνω θὰ μπορούσαμε νὰ κάνουμε τίς ἐξῆς παρατηρήσεις:

A. Τὸ πρόβλημα τοῦ *oi* στὰ τσακωνικά.

Ὁ συγγραφέας δὲν ἐξετάζει σὲ ὅλες τίς προεκτάσεις του τὸ πρόβλημα τῆς χρονολόγησις τῶν φαινομένων ἐξέλιξης καὶ δανεισμοῦ τῶν *v*, *oi*. Ἔτσι, ἀν στὰ τσακωνικά (ἀντίθετα ἀπὸ τὰ παλιὰ ἀθηναϊκά, μεγαρικά, αἰγινήτικα κτλ.), ὅπως πίστευε ὁ Χατζιδάκις (Γλωσσολ. Μελέται, σ. 557), ἡ ἐξέλιξις εἶναι *oi* > *ü* > *i* (μοναδικὰ παραδείγματα ἐξαίρεσης θὰ βροῦμε τὰ *χιούρε*, *φτατδούλι*, ἐνῶ οἱ περισσότερες λέξεις ἔχουν *oi* = *i* καὶ εἶναι νεώτατα δάνεια ἀλλὰ καὶ παλιὲς λέξεις, π.χ. *ποιόν*, *ανοίνδου*, *νοίον*, *ἀγροικοῦ*, *τζοίτα*, *τσιτέρι* κτλ.), τότε πρέπει νὰ παραδεχτοῦμε ὅτι, ὅταν οἱ Τσάκωνες μετέτρεψαν τὸ *ü* τῶν δάνειων λέξεων τῆς Κοινῆς (ἢ ἄλλων διαλέκτων) σὲ *ju*, ἡ προφορὰ τοῦ *oi* δὲν ἦταν *ü*, γιὰτὶ τότε θὰ ἔπρεπε νὰ τὸ τρέψουν κι αὐτὸ σὲ *ju*, ἐκτὸς ἀν οἱ μόνες δάνειες λέξεις εἶναι τὰ *χιούρε* καὶ *φτατδούλι* (=ἐπτακοίλι). Μποροῦμε λοιπὸν νὰ κάνουμε τίς ἐξῆς ὑποθέσεις:

1. Οἱ λέξεις μὲ *oi* = *i* (ὅλες, σ' ἀντίθεση μὲ τίς λέξεις μὲ *v*) εἶναι δάνειες ἀπὸ ἄλλες ἐλληνικὲς διαλέκτους ἢ δέχτηκαν ἀποκλειστικὰ

στὴν περίπτωσηὴ αὐτὴ τὴν ἐπίδρασὴ τους ὅταν τὸ *oi* εἶχε γίνῃ *i* παντοῦ, δηλ. μετὰ τὸν 9ο αἰ.

2. "Ὅταν τὸ δάνειο *ü* τὸ ἀπέδωσαν μετὰ *ju*, τὸ *oi* δὲν εἶχε πάρῃ ἀκόμῃ τὴν προφορὰ *ü*, ἦταν δηλ. ὅ ἢ κάτι ἀνάλογο. "Ἄν τώρα σκεφτοῦμε ὅτι τὰ ὄρια, ὅπως εἶναι συνήθως παραδεκτό, εἶναι γιὰ τὸ *v = ü* στὴν ἀττικὴ ὁ 6ος αἰ. π.Χ. καὶ γιὰ τὸ *oi = ü* ὁ 3ος αἰ. π.Χ. (πρβ. γιὰ τὴ βοιωτικὴ διάλεκτο *ou = v* γύρω στὰ 350 π.Χ., *iov = v* μετὰ τὰ *τ-δ-θ*, *ν,λ,σ* κτλ. γύρω στὰ 300 π.Χ., *v = oi* 250 π.Χ.), τότε θὰ πρέπη νὰ τοποθετήσωμε τὰ δάνεια πρὸς τὸ τέλος αὐτοῦ τοῦ διαστήματος (6ος—3ος αἰ.), πρὶν συμπέσουν τὰ *v, oi*. Στὴν ἀττικὴ ὅμως συμπίπτουν ἀπόλυτα πολὺ ἀργότερα (βλ. Schwyzer, Gr. Gr. I, 1934, σ. 195).

Τὰ δάνεια τῆς τσακωνικῆς μετὰ *v = i* ἤρθαν ὕστερότερα.

3. Τὸ *oi* ἐξακολούθησε νὰ διατηρῇ τὴν ἀρχαία προφορὰ πού εἶχε στὴ λακωνικὴ καὶ ἔγινε *ü > i*, ἀφοῦ ἐν τῷ μεταξὺ ἔγινε ἡ μετατροπὴ σὲ *ju* τῶν δάνειων μετὰ *ü* (ἐξαιρέση τὰ *χιοῦρε, φτατσοῦλι*) ἢ κατὰ Χατζιδάκι ἐνῶ τὸ *v* διατήρησε τὴν ἀρχαία προφορὰ *u/ju*.

4. Ἡ τσακωνικὴ δανείστηκε πρῶτα τὰ *χιοῦρε, φτατσοῦλι* (ὅταν *oi = ü*) καὶ ὕστερότερα τίς ὑπόλοιπες (ὅταν *oi = i*). Ἄλλὰ στίς λέξεις μετὰ *oi = i* ὑπάρχουν ἀναμφισβήτητα παλιές, π.χ. *ποιου*.

Β. Εἶδαμε ὅτι ὁ Χατζιδάκις ὑποστηρίζει πῶς ἡ προφορὰ τοῦ *v* ἀπὸ τὰ λακωνικὰ ἤδη ἦταν [*u*] καὶ [*ju*] μετὰ τὰ ὀδοντικά, *λ,ρ,σ,ζ* καὶ στὴν ἀρχὴ λέξεως. Ὁ Pernot κρίνοντας τὴ γνώμη αὐτὴ δείχνει ὅτι ὁ Ἡσύχιος, πού καταγράφει τὴν προφορὰ τῶν διαλεκτικῶν λέξεων, δὲν χρησιμοποιοῖ ποτὲ *iov*, ἀλλὰ *ou* ἢ *v*, πού ἀποδεικνύει πολὺ νωρὶς ἐπίδραση τῆς Κοινῆς. Αὐτὸ ἀποδεικνύεται ἀπὸ ἀρχαῖες ἀναντίρρητα λέξεις τῆς τσακωνικῆς ὅπως *io < ὕδωρ, izé < υἰός, ipre < ὕπνος*, πού δὲν μπορούμε ὅπως ὁ Χατζιδάκις νὰ τίς ἐξηγήσωμε ὡς ἐκκλησιαστικὰς ἢ λόγιες. Ὁ Shipp τὸν ἀκολουθεῖ. Πότε ὅμως ἔγινε αὐτὴ ἡ ἐπίδραση γιὰ νὰ ἔχωμε *v = i*;

Γ. Τὸ φαινόμενο *IOY = Y* βρῖσκεται καὶ σὲ ἄλλες ἐλληνικὰς διαλέκτους πού δὲν ἀναφέρει ἢ δὲν ἐξετάζει ὁ Shipp, ἐκτὸς ἀπὸ μιὰ γενικὴ καὶ ἀόριστη μνεῖα (βλ. π.χ. Dieterich, Sprache und Volksüberlieferungen der südl. Sporaden, 1908, σ. 32-3). Νὰ ὑφείλεται ἐκεῖ πάντα σὲ δευτερεύοντα αἴτια;

Δ. Δὲν ἐξετάζει ὁ Shipp τὰ φωνητικὰ φαινόμενα (ἐξελίξεις κ.ἄ.) σὲ σχέσῃ μετὰ τὰ ἄλλα στοιχεῖα τοῦ φωνολογικοῦ συστήματος οὔτε μελετᾷ ὅλες τίς περιπτώσεις στίς λεπτομέρειές των (βλ. λεξικὸ Δέφνερ)¹.

1. Σὲ ὁρισμένες περιπτώσεις θὰ ἐπιθυμοῦσαμε μεγαλύτερη ἀκρίβεια, ὅπως

Ε. Δὲν ἀναφέρει τὴν περίπτωση παραδειγμάτων μὲ $\ddot{u} = u$ *äsi-rä* (Τραπεζούντα) = ἀχύρια, *xi-räp'* = ξυράφιον (Τραπεζ.), ἐνῶ στὴν Χαλδαία *äsi-rä*, *xi-räp'* (βλ. Oekonomides, Lautlehre des Pontischen, 1908, σ. 64¹). Βλ. καὶ Φ. Κουνουλὲ (Οἰκοντιακά, 1908, σ. 165) ποὺ δέχεται ἐξέλιξη $\sigma + \iota > \ddot{u}$, π.χ. *äsi*, ἐνῶ παραδέχεται ἐξάλλου ὅτι ὑπάρχουν ἴχνη τῆς ἀρχαίας λακωνικῆς στὰ τρία ἰδιώματα Οἰνοῦντος, Κυνουρίας, Μάνης.

Τελειώνοντας θὰ μπορούσαμε νὰ ἀναλογιστοῦμε τὰ λόγια τοῦ Thumb ('Η ἐν Αἰγίνῃ διάλεκτος, σ. 102): «διατὶ τουραγνάω ἀλλὰ χτυπῶ . . . διατὶ τσόυτη ἀλλὰ μοῖρα; 'Εφ' ὅσον ἔχομεν ὀλίγα παραδείγματα καὶ οὐχὶ πλουσίαν ἐξ ἀπασῶν τῶν διαλέκτων ὕλην, οἱ ὄροι καὶ κανόνες τῆς τροπῆς ταύτης δὲν ἀποβαίνουνσι φανεροί», καὶ τοῦ Pernot (Introduction à l'étude du dialecte tsakonien, 1934, σ. 115): «Γιὰ νὰ συντάξωμε τὴν ἱστορία τοῦ λακωνικοῦ καὶ τσακωνικοῦ ὑ πρέπει νὰ περιμένωμε σύγχρονες διαλεκτικὲς μαρτυρίες, ποὺ μᾶς λείπουν ἀκόμη, ἰδίως σ' ὅ,τι ἀφορᾷ τὴν Πελοπόννησο», καὶ νὰ συμπεράνωμε ὅτι οἱ λύσεις παρόμοιων προβλημάτων θὰ διευκολύνονταν πολὺ, ἂν εἴχαμε ἕνα γλωσσικὸ ἄτλαντα τῆς Ἑλλάδος ἢ ἔστω ἐξαντλητικὲς περιγραφεῖς διαλέκτων καὶ ἰδιωμάτων ὡς ἀνεξάρτητων (στὸ βαθμὸ ποὺ τὸ πραγματοποιεῖ ἢ καθεμιὰ) γλωσσικῶν συστημάτων.

Θεσσαλονίκη, Πανεπιστήμιον
Σπουδαστήριον Γλωσσολογίας

Μ. ΣΕΡΑΤΟΣ

π.χ. ὅταν βρισκώμε στὴ σελ. 305 *tsunlieta* ἀντὶ *tsunlieta* ἢ διαβάζωμε «ἀλλὰ ἐπίσης χωρὶς μαρτυρία *j* στὰ *qurti* = κύρτος (κιοῦρτος ἄλλοῦ σ' αὐτὲς τὲς διαλέκτους) καὶ *squnáj* = σχοινᾶς», ἐνῶ τὸ ἀλφάβητο ποὺ χρησιμοποιεῖ ὁ Πέτρος -Μεσογειτῆς εἶναι τοῦ Φουρίκη (βλ. Ἀθηνᾶ 41[1932] 34 καὶ 45[1933] 49), ὅπου παραπέμπει (σ. 224, σημ. 1) καὶ ὅπου $q = kj$, ἢ ἀκόμη στὴ σ. 307 συναντοῦμε [*tsuna*] ἀντὶ [*tsuna*] (βλ. Oekonomides, Lautlehre des Pontischen, 1908, σ. 3, ὅπου $k' = z$, καὶ τὸ Λεξικὸν τῆς Ἰοντικῆς Διαλέκτου τοῦ Α. Παπαδοπούλου). Ἄλλοῦ πάλι (σ. 304) ἀποδίδεται στὸν Χατζιδάκι ἡ προφορὰ τῶν $\sigma, \xi, \psi, \tau\sigma$ στὰ μεγαρικὰ μὲ φθόγγο σάν *ch*, ἐνῶ ὁ Χατζιδάκις λέει ὅτι «καὶ ἡ παχυτέρα *ch* παρατηρεῖται ἐν Μεγάροις» (Γλωσσολ. Ἑρευναι, 1934, σ. 82) ἢ θεωρεῖται παραπειστικὸ τὸ παράδειγμα *tsunli* = *κοίλι*, ἐνῶ ὁ Στ. Καρατζᾶς μιᾶ γιὰ ἀρχαϊκὴ προφορὰ *u* καὶ *oi* ὡς *jou* καὶ *ou*.

1. Βλ. καὶ Δ. Οἰκονομίδη, Γραμματικὴ τῆς ἐλληνικῆς διαλέκτου τοῦ Πόντου, σ. 23 καὶ σημ., καὶ πρβ. Τοῦ Ἰδιοῦ, Lautlehre des Pontischen, σ. 3, ὅπου ἐξηγεῖ τὴν ἐξέλιξη $x + \ddot{u} > \ddot{u}$ ὡς «Verdämpfung des u-Lautes».